

Dinî Bilginin İmkânı Bağlamında İmajist Bilgi*

Fatmatüzzehra YAŞAR**

Öz

Bilgiye sahip olmak ve bu bilginin herkes tarafından onaylanan bir yapısının olması bilgiye yüklenen anlam ve onun tarafından çizilen sınırla ilgilidir. Bilginin sınırları içerisinde neye bilgi denilebileceği, ortaya konulan ölçütler çerçevesinde şekillenmektedir. Ancak dinî bilginin imkânına kapı aralayabilecek, özellikle de bilginin nesnellığının çok da doğru bir tutum olmadığını gösterebilecek bilgi türlerinden biri son yıllarda üzerinde çalışmaların olduğu imajist bilgidir. Zira bu bilgi doğuştan gelen rasyonel ve sonradan edinilen empirik bilginin üzerinde yer alan niteliğiyle bilginin çağdan çağa költürden költüre değil neredeyse kişiden kişiye dahi değişebilecek bir niteliğe sahip olabileceğini iddia etmektedir.

Anahtar kelimeler: Bilgi, Dinî bilgi, Epistemoloji, Bilimsel bilgi, İmajist bilgi.

Imagist Knowledge In Terms Of The Possibility Of Religious Knowledge

Abstract

Having the knowledge and that this knowledge has a form approved by everyone are related to meaning attributed to knowledge and the limits set by it. What can be called "knowledge" within the limits of knowledge is shaped pursuant to the standards set for this. However, one of the types of knowledge, which can make the way for the possibility of religious knowledge and which can especially show that the objectivity of knowledge is not such a good attitude, is the imagist knowledge, over which there are studies done in the recent years. Because this type of knowledge suggests that knowledge can have a quality that may vary not only from a time to another, and from a culture to another, but also even from a person to another with its quality that prevails rational knowledge which comes innately, and empirical knowledge which is obtained later.

Keywords: Knowledge, Religious knowledge, Epistemology, Scientific knowledge, Imagist knowledge.

* Bu makale, Arş. Gör. Dr. Fatmatüzzehra YAŞAR'ın Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU danışmanlığında hazırladığı ve 27/08/2020 tarihinde kabul edilen "İletişim Felsefesi Bağlamında Din" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Araştırma Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Felsefesi Anabilim Dalı, ffzehra_yasar@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7236-6656, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 27.01.2021, Accepted/Kabul Tarihi: 01.03.2021, Published/Yayın Tarihi: 21.03.2021.

Giriş

Bir şeyleri öğrenme ve bilme isteği, sadece bunu bir meslek haline getirenlerin değil makul düzeyde içinde bulunulan zamanlarda, o zamanki şartlardaki değişkenlikle beraber her insanın az ya da çok istediği ya da isteyeceği bir durumdur. İnsanoğlu hayatta kalmak için ya da bağlı bulunduğu topluma ayak uydurabilmek için farklı farklı bilgi türlerine ihtiyaç duyar. Fizyolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal bir varlık olan insanın bu yönlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bilgi türlerine ihtiyacı vardır.

Bilgi, öznenin nesne ile ilişkisinden doğan bir olgudur. Tanımındaki kavramlara ne tür anlamların yüklenildiğine göre bilgiye olan bakış açısı çeşitlendirilebilir. Nesneyle kastedilen tamamen olgular dünyasına aitlik ve duyu organlarıyla algılanabilmekse, bilginin sınırları dar bir alan içerisinde kalır. Dahası doğuştan getirilen bilgiler ve görece öznel olanlar ise bu indirgemeye dışarıda kalabilmektedir. Özellikle a priori olan matematiğin bilgisi bir şekilde kabul görürken; din, ahlak ve sanata dair bilgilere şüpheyile bakıldığı görülmektedir.

Çalışmamızda etraflı olmamakla beraber bilginin ne olduğuna, bilginin felsefesi ya da bilimi olarak çevrilebilecek epistemolojiye, sınırları belirleyen bir otorite gibi algılanması yönüyle, dini bilginin ne olduğuna ve bilginin nesnellik iddiasının kesinlik taşımaması gerektiğine bir kapı aralayabilmesi bakımından bir disiplin denemesi olarak oluşturulmuş ve henüz üzerine söylenebilecekleri tamamlanmamış olan imajoloji kavramına ve imajist bilgiye değinilecektir. Dinî bilgiye değinilmesindeki amaç ise, bilginin ölçütlerine göre bilgi olup olmamaklığı anlamında dışarda bırakılma ihtimaline sahip olan din, ahlak ve sanata dair bilgiden biri olması ve konumuzla doğrudan ilişkili olmasıdır. Ancak çalışmada bilgi ile olan ilişkisi nispetinde değinilmeye çalışılmıştır. Dahası bu bilginin başlıktaki ve metin içerisindeki imajist bilgiyle doğrudan bir ilişkiye sahip olduğu iddia edilmemektedir. Dinî bilgi, imajist bir bilgi türüdür şeklinde bir iddia söz konusu değildir. Burada şunun da belirtilmesi gerekir ki; gerek başlıktaki bilgi ifadesi gerekse de metin içerisindeki bilgi kavramıyla kastedilen bilimsel bilginin ölçütleriyle değerlendirilen şeklidir. Her ne kadar bilgi ve bilimsel bilgi birbirlerinden ayrı türlermiş gibi ele

alınsa dahi, tanımlamaları ve epistemolojideki değerlendirilişi bakımından birbirlerinin yerlerine kullanılabilirlermiş gibi bir algı oluşturmaktadırlar.

1. Bilgi Nedir?

Bilgi kavramı genel olarak, öznenin yani süjenin amaçlı yönelimi sonucunda, süjeyle obje arasındaki ilişki, bir şeyin diğer bir şeyle olan farkını kavramak, öğrenilen şey¹ şeklinde tanımlanabildiği gibi felsefe terimleri sözlüğünde ise, genel olarak bilme edimi, bilinen şey; bilme edimi sonunda ulaşılan şey olarak belirtilmektedir. Felsefede ise bir şeyin bir şey olarak kavranmasıdır. İnsandaki ruhsal bir olay, kavrama edimi, bilinç edimi, yönelme olarak, özne ve nesne arasındaki ilişki olarak bilgi bağlantısı, nesnenin öznedeki imgesi, tasarımı, izdüşümü olarak bilgi oluşumu, tasarım imgesinin nesneyle uyuşması olarak, bilgimizin ve bilgi imgemizin nesnenin tüm içeriğine yaklaşma eğilimi olarak bilgi süreci, bilgi ilerlemesi ve bilginin başkasına ulaştırılabilir, aktarılabilir sonucu olarak ortaya çıkabilir.² En geniş anlamıyla bilgi, var olanı zihinde temsil eden ve zihinden zihne aktarılabilen şeydir.³

İnsan bilen bir varlıktır. Kendisiyle beraber etrafında gördüğü kendisi dışındaki şeyleri de bilmek ister. Dolayısıyla bilginin oluşabilmesi için bilinmek istenilen şeye bir yönelim şarttır.⁴ Bu yöneliş, insanı diğer canlılardan ayıran konuşma ve düşünme yani bilinçli bir şekilde kavram üretebilme gücüyle ilişkilidir. Kavramsal ya da sözel bilgi, canlılar içerisinde insana has bir özelliktir. Bu anlamda insanı özel kılan nitelikleri en iyi karşılayan felsefi terimlerden biri *logos* kelimesidir.⁵ “Logos, Yunanca “legein” konuşmak, söylemek ifadesinden gelmektedir. Yunanca’daki ilk anlamı söz, sonradan düşünce, kavram, us, anlam, evren yasası anlamlarını da almış, Herakleitos’tan beri felsefenin temel kavramlarından biri haline gelmiştir.”⁶

Diğer canlıların sahip olduğu düşünülen ve doğuştan aktarılan yapısıyla, insanın logos içeren düşünmesi aynı değildir. Bu durum, insanın dünyayı algılama ve çevreyle baş etme gibi işlevlerinin ötesine geçerek, simgeselleştirmeye bilgiyi

¹ Nevzat, Odyakmaz; Necla, Odyakmaz, *İletişim Sözlüğü*, İstanbul: Babil Yayınları, 2008, 22.

² Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975, “bilgi”, 30.

³ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, 209.

⁴ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2010, 21-22.

⁵ Murat Baç, *Epistemoloji*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, 7.

⁶ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, “logos”, 117.

sadece zihninde değil zihninin dışında da depolama yollarına sahip olduğunu gösterir.⁷ İki şey arasında kaldığımızda hangisini seçeceğimize yön veren, bilgidir. Daha önceden bildiklerimizi değiştiren, bilgidir.⁸ Bilgi, bu kadar etkiye sahipken tanımlanması zor bir kavramdır. Bilgide nesnel ve genel geçer bir yapıyı oluşturmak amaç edinildiği için tanımı yapılırken olguya vurgu oldukça fazladır.

Bilginin gerekliliği hemen hemen herkes tarafından kabul edilir. Ancak bilginin ne olduğu ve mahiyeti hususundaki tartışmalar İlk Çağ filozoflarına kadar gitmektedir. Parmenides'e göre, bilgi her şeyden önce kendisine birtakım bilişsel özelliklerle erişilebilen fizikî, zihinsel veya metafiziksel bir şeye ilişkin bir bilinç durumu olmak durumundadır. Bilginin nesnesi kapsamına ise, olaylar, insanlar, insanın çeşitli özellikleri, zihinsel işlemler gibi birçok şey girer. Bu durum, bilginin oluşabilmesi için muhakkak iki ögenin olması gerektiğini ortaya koyar ve bunlar bilen özne ve konu olan ya da bilinen nesnedir.⁹ Bu iki öge arasındaki ilişki nasıl olmalıdır? Nesnel olmak zorunda mıdır? Soruya verilen cevap ortaya konulmak istenebilecek olan felsefi görüşle doğru orantılı olacaktır. Ancak bilgiye genel geçer bir nitelik kazandırılabilmesi için yapılan şey, bilgiyi bilimle aynı şekilde ele almaya kadar gidebilmektedir. Bilgiyi nesnellikle uzlaştırma çabası bilimin özelliklerini her çeşit bilgiden bekleme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bilimde dahi aslında mutlak bir nesnellik söz konusu değildir.¹⁰ Yani bilimde ortaya konan her yeni şey bir öncekini geçersiz kılma potansiyeline sahiptir denilebilir.

1.1. Epistemoloji

Bilim ve bilgi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği bilgi felsefesi olarak bilinen epistemolojide dahi netliğe kavuşmuş görünmemektedir. Bilgiyi gerek tanımlama bağlamında gerek ilişkili olduğu diğer kavramlar bağlamında gerekse kaynakları bağlamında ele alırken başka başka sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu farklı sonuçları, felsefenin alt disiplini olarak ortaya çıkıp sonradan müstakil bir bilim olma yönünde ilerleyen epistemoloji geniş şekilde ele almaktadır. Şöyle ki:

---

⁷ Baç, *Epistemoloji*, 8.

⁸ Nazan Ö. U., "Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram", *Türk Kütüphaneciliği*, 24/4 (2010), 707.

⁹ Ahmet Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2010, 13.

¹⁰ Tuncay İmamoğlu vd., *Din Felsefesi*, Erzurum: Eser Basın Yayın, 2017, 128.

Epistemolojinin bilimler felsefesinin tarihsel bakış açılarından ayrılmak için ortaya çıktığını iddia eden çağdaş Fransız filozof Dominique Lecourt, bu ifadenin ilk defa İskoç Matematikçi James Frederick Ferrier tarafından 1854 yılında yayımlanan bir ders kitabı niteliğindeki *Institutes of Metaphysics* (Metafizik Enstitüleri) adlı eserde geçtiğini belirtir. Ona göre epistemoloji, bilgi (episteme) üzerine rasyonel söylemi (logos) belirtmek için Yunanca'dan oluşturulmuştur.¹¹

Epistemoloji, neyin bilgi olarak sayılabileceğiyle, nerede bilgi bulunur ve bilgi nasıl artar konularıyla ilgilenir.¹² Epistemoloji terimi iki kelime olan *episteme* ve *logos* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve farklı anlamlar içermektedir. İngilizce konuşan biri, epistemoloji terimiyle genel olarak bilgi teorisine atıfta bulunmaktadır. Fransızca konuşanlar ise bu terimi daha çok bilimsel teorilerin incelenmesini belirtmek için kullanmaktadırlar.¹³

Epistemoloji, bilimin konu edindiği şeylerden soyutlanmaya çalışmaktadır. Yani epistemoloji, bilimin muhtemel nesnelere ortaya çıkarmak ya da bilginin artışıyla ilgilenmemektedir. Aslında epistemoloji, bilimsel kavram ve teorilerin yapılarını ve meydana gelme süreçlerini incelemektedir. Epistemoloji aynı zamanda bilimin yöntem ve metotları üzerine de eğilmektedir. Epistemoloji, dört analiz ve düşünme alanı sunmaktadır:¹⁴

- a. Bilimsel teori ve kavramların yapısı ve niteliği. Buna bazen teorilerin sentaksı da denilmektedir.
- b. Bilimsel teori ve kavramların kapsamı ve konusu. Buna teorilerin semantiği de denilmektedir.
- c. Bilimsel metot.
- d. Bilimsel teşebbüsün değeri ve sınırları.¹⁵

Epistemolojinin dalları ve ele aldığı problemler ise şunlardır:

- a. Bilimin mantığı ya da bilimsel teorilerin ortaya çıkardığı mantıksal problemlerin tespiti ve analizi (Geçerlilik Problemleri).

¹¹ Dominique Lecourt, *Bilim Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi, 2013, 20-21.

¹² James W. Cunningham; Jill Fitzgerald, "Epistemology and Reading", *Reading Research Quarterly* 31/1 (1996), 36, (36-60)

¹³ Jean-Claude Simard, "Epistemoloji", çev. Ramazan Adıbelli, *Bilimname II* 2 (2003), 13.

¹⁴ Simard, "Epistemoloji", 13-14.

¹⁵ Simard, "Epistemoloji", 14.

b. Bilim semantiği ya da bilimsel araştırmanın teorik araçlarına tatbik edilen temsil, atf ve yorumlama kavramlarının analizi ve değerlendirilmesi (Anlam ve Hakikat Problemleri).

c. Bilim metodolojisi, yani genel olarak bilimsel metodun incelenmesi ve bazı bilim dalları için özel metotların olup olmadığı meselesi (Metot Problemleri).

d. Bilimsel bilgi teorisi, yani bu tür bilginin statüsü ve bilim ile bilim-olmayan şey arasındaki ayırım meselesi (Bilimsel Teşebbüsün Sınırları ve Değeri Problemleri).¹⁶

Bilimin felsefesi addedilmeye çalışılan epistemoloji, bu sınırlandırılmadan yukarıda da belirtilen dört dalıyla kısmen kurtarılmaya çalışılmaktadır. Zira bilimin metoduyla sınırlı olabilecek bir bilgi felsefesinde matematik ve dinî bilginin yeri olmayacaktır. Belki de bilimsel sıfatına uygun olanın herkes tarafından kabul edilmesi gerekecek kadar kesin olduğuna vurgu yapmak için kullanılan bilimsel bilgi ifadesi, çoğu sosyal bilim terimi gibi hem tanımlayanın görüşü çerçevesinde şekil almaktadır hem de devrin hâkim bilim ya da bilgi anlayışından da etkilenmektedir.

Kısmen yukarıda belirtilen ve bilimsel bilginin felsefesi olarak ifade edilen epistemolojinin dallarının ele aldığı problemlere şunları örnek verebiliriz:

a. Bilim ve aynı zamanda bilimsel teorilerin mantıksallığı ve geçerliliğine ilişkin problemler: Bir teori nasıl biçimlenmelidir? Matematikteki terimlerin gerçeklik değeri var mıdır varsa hangi düzeydedir?

b. Anlam ve hakikat problemleri: Kavram veya teorinin uygulama alanı nedir?

c. Metot problemleri: Bilimsel metotta bir tek yöntem yeterli midir? Başlangıçta standart bir bilimsel metot mu yoksa sadece çeşitli deneysel yöntemler mi vardır? Kesin ve sabit bir metot sosyal bilimlerde var mıdır?

d. Bilimsel teşebbüsün değeri ve sınırlarına ilişkin problemler: Bilimsel olan şey nedir; olmayan şey nedir? ya da bilimin sahtesi hakikatinden nasıl ayrılır?¹⁷

Görüldüğü gibi epistemolojinin çözülmesi gereken sorunları oldukça fazladır. Epistemolojinin ne çeşit bir bilim olduğu ya da meta-bilim olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır:¹⁸

---

¹⁶ Simard, "Epistemoloji", 14.

¹⁷ Simard, "Epistemoloji", 15.

Teorik olarak da bir bilim ile onun nesnesi arasındaki farkı belirlemek mümkünse de pratikte bu çok daha zordur. Diğer taraftan epistemoloji-bilim ilişkisi öyle karmaşıktır ki birinin alanına müdahale etmeden diğeriyle ilgilenmek mümkün değildir. Bu problemleri çözmek için mantıkçılar, bir diller hiyerarşisinin varlığını kabul etmişlerdir ve bilimin objektif dili ile epistemolojinin meta-dilini birbirinden dikkatli bir şekilde ayırmışlardır. Burada meta-dilden başka bir dil ile ilgili olan dil kastedilmektedir. Dolayısıyla bu açıdan bilimin kendisi, belirli bir deneysel alanı tasvir ve tahlil etmeye bağlı ve bu amaçla da matematik gibi bir çeşit dil kullanan bir teşebbüs olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde epistemolojik faaliyet, felsefe ile bilimin bitiştiği yerde bulunmakta ve çoğu zaman felsefeciler tarafından icra edilse de onu bazen bilim adamları da bizzat kullanmaktadırlar.¹⁹

Bilim adamları ortaya koydukları yeni buluşları halka yaymanın dışında, çalışmalarının üzerindeki düşüncenin temellerini ve aşılamayan sınırlılıkları da ele almak durumundadırlar. Kavramlar, metotlar ve gelişime dair fikirlerini de belirtmek durumundadırlar. Bu sayede bilimin devamı ve gelişimi için hangi noktaların vurgulanması ve hangi boşlukların doldurulması ve hangi temellere dayandırılması gerektiği ortaya konmuş olacaktır. Zira bu noktalar bilimin rasyonel, deneysel ve ekonomik temelleri için gereklidir. İndirgemeci bakış açısı ya da bütünlükçü bakış açısı ele aldıkları konular ne olursa olsun kendi yöntemlerini bilfiil yansıtır. Bilgi de onlardan birisidir.

2. Dini Bilgi

Doğruluğu arama ve doğruluğun ne olduğunun belirlenmesi çabaları, bilgi için kuşkusuz önemli bir noktadır. Ancak bu noktanın hangi bilgi türünde nasıl bir karşılığının olduğu ya da olacağı konusu hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Özellikle din gibi bir yönüyle metafizik ve aksiyolojik öğeler taşıyan ve tanımlanmasında dahi tam bir birliğin sağlanmadığı kavramlarda durum daha da zordur. Dinî bilginin tanımı doğrudan yapılmadığı ya da yapılamadığından ya da henüz ortaya konulamamış nedenlerden ötürü ele alınışına bakıldığında doğrulanabilir olup olmadığının ölçüt olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu sebeple doğruluk meselesine değinilmesi yerinde gibidir.

¹⁸ Simard, "Epistemoloji", 15-16.

¹⁹ Simard, "Epistemoloji", 16.

Doğruluk, sadece önerme, yani hükümlerin doğruluğu da değildir. Aynı zamanda başka bir açıdan hükümlerin doğruluğuyla ilgili yargıların doğruluğu veya yanlışlığıyla ve bu yargıların kesinlik ya da ihtimallik dereceleriyle de ilgilidir. Ancak burada ele alınacak husus, kabul edilen önermelerin doğruluk dereceleridir.²⁰

Kabul edilen önermelerle ilgili doğru yargıları anlamak doğrudur; ancak bunların matematik ve tarih veya fizik ve metafizik gibi çeşitli alanlarda çok farklı yöntemler gerektirdikleri yanlıştır. Bu farklı çalışma ve araştırma alanlarında, yargılarımızın doğruluğunu test etmek için kullanılan ölçüt ve yöntemler farklıdır. Ancak bu farklı alanlarda, yargıda bulunularak kabul edilen hakikatlere atfedilen mantık, yargılarımızın doğruluğunu teyit etmede kullanılan ölçüt ve yöntemlerdeki farklılıklara rağmen tamamen aynıdır.²¹

Hakikate dair literatürde çoğunlukla karıştırılan iki farklı soru vardır: Birincisi, “hakikat nedir?” veya bir önerme doğru olduğunda, onu doğru yapan nedir?” sorusudur. İkincisi ise; “Bu veya şu önermenin, doğru veya yanlış olduğunu hangi araç veya kriterle belirleyebiliriz?” sorusudur.²²

Birinci sorunun cevabı, hakikatin sınırlarının çizilmesi yani tanımlanmasıyla ilgilidir. Gerçekliğin, zihinden bağımsız var olduğunu ve onun düşünülebilen bir şey olduğu iddiasında hakikat, gerçekte uyumadadır. Tasvirî bir önermeyi doğru yapan, gerçekten var olan nesnelere olan uyumdur.”²³ “Ancak kuralsal önermelerin doğruluğu, sadece gerçek ile uygunluk olarak değil, aynı zamanda doğru arzuya da uygunluk olarak tanımlanabilir. Çünkü bunlar, temelde dindeki doğru inancı meydana getiren iman esaslarındaki hakikatle ilgili olan dinî hakikat hakkındaki kanıtı etkilemez.”²⁴

Doğruluk, nesnesinin soyut yani gözle görülemeyen yapıda olduğu durumlarda biraz daha zor bir hal almaktadır. Din de bu kategori içerisinde yer almaktadır.

---

²⁰ Mortimer J. Adler, *Dinde Hakikat*, çev. Ruhattin Yazoğlu; Hüsnü Aydeniz, İstanbul: Rağbet Yay., 2014, 32.

²¹ Adler, *Dinde Hakikat*, 32.

²² Adler, *Dinde Hakikat*, 37.

²³ Adler, *Dinde Hakikat*, 37.

²⁴ Adler, *Dinde Hakikat*, 37.

Din, kâinat ve insan hakkında bilgi veren bir yapıya sahiptir. Ancak bu bilgi, nesnesi itibariyle metafizik bir bilgi diye de adlandırılabilir. Dinin bilgi nesnesi fizik alemin ötesindedir. Örneğin, Tanrı, evren ve kaynağı, gibi konularda din açıklama yapar. Ancak din yalnızca bir metafizik bilgiler bütünü olarak kalmaz. Dinler, teorik ve pratik yönleri olan ve bir tür hayat tarzı sunan yapılardır. Din aynı zamanda bu bilgilere uygun bir şekilde davranılmasını, isteyen bir ahlâk sistemidir.²⁵ İçeriği bu şekilde belirtilebilen dinin bilgi hali, diğer bilgi türlerinden bu noktalarda ayrılmaktadır.

Dinî bilgi ile bilimsel veya felsefi bilgi arasında kaynakları, amaçları ve yapıları bakımından büyük farklılıklar vardır. Bilimdeki haliyle bir bilgiden söz edilebilmesi din için mümkün değil gibidir. Din, insanın dünyasını anlamlandırabilmesi için gereklidir. Ancak din bunu, daha çok pratik ve duygusal olarak yapmaktadır. Din, insanın bilme ihtiyacından çok, dünyaya ve onu idare eden ilkeye, Tanrı'ya insan hayatının bir anlamı olduğuna inanma ihtiyacına karşılık gelir.²⁶

Objesi itibariyle birbirinden farklı yapılara sahip olan bilgi türleri vardır ve her bilgi türünün açıklamayacağı gerçeğini düşündüren teoriler vardır. Süje ile obje arasındaki ilişki olmazsa olmazdır; fakat bu bağı oluşturmaya çalışan bilgi teorileri birbirinden farklıdır. Bu bağ bazen duyu bazen düşünme bazen de sezis vb. şeylerle kurulur. Objeye süje de çeşitli şekillerde görülür; ancak bunlar ortadan kalkmaz. Bu görüş dinî alanda Tanrı-insan olarak kalır. Değişen, dinde tanrısal varlıkla insan hakkındaki görüşün şekli ile bağın kuruluş şeklidir.²⁷

Dinî bilginin objesi itibariyle diğer bilgilerden farklıyla beraber dinin akıl-iman arasındaki ilişkisinde de bazı ince noktalar vardır. İnanma ile bilme birbirinden farklıdır. Örneğin sıcaklığının 27 derece olduğu ve bir üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olduğu bilinebilir, ancak bunlara inanılmasını gerektirmez. İnanılan bir şey ise bilinme ihtiyacı içinde değildir veya herhangi bir bilgi ile doğrulanmaya veya yanlışlanmaya ihtiyaç göstermez. Çünkü inanma, bilmeye aynı ölçütlere sahip değildir. Din insanlardan verdikleri bilgiye, getirdikleri mesaja inanılmasını, iman edilmesini ister. Zaten imanın değeri de buradadır. Çünkü iman,

²⁵ Arslan, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998, 220-221.

²⁶ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 21.

²⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017, 143.

bilgiden bağımsız olarak benimsenen ve herhangi bir karşı bilgi ile ortadan kaldırılamayan iradî bir tasdiktir.²⁸

Özellikle evrene dair yeni keşifler bilime olan bakışı önemli ölçüde etkilemiştir. Batlamyusçu anlayıştan sonra Copernicusçu bakış gelmiştir. Ayrıca Copernicus'a kadar evren Ay altı âlem ve Ay üstü âlem ayrımıyla dualist ve niteliksel olarak da hiyerarşik bir şekilde yukarıdan aşağıya konumlanmaktadır. Ay üstü âlem kusursuzluk alanı olarak görülürken, burada gök cisimleri, sabit yıldızlar ve bunların dışında Tanrı bulunmaktadır.²⁹

Modern bilimin vurgu yaptığı iki şeyden ilki Ayüstü âlemin kusursuzluğu iken, diğeri ise Ay altı âlem kusurlu ve dolayısıyla da matematiğin yasalarının geçersiz olduğu bir dünya değildir anlayışdır. Yapı ve işleyiş açısından tüm evren özdeştir ve matematiğin yasaları her yerde geçerlidir. İkinci olaraksa, nasıl ki matematik önermeler doğrulanmak ya da yanlışlanmak için insan aklının dışında herhangi bir referansa ihtiyaç duymuyorsa, evrendeki yasalılık da insan üstü herhangi bir şeye ihtiyaç duyulmadan açıklanabilir.³⁰

Böylece modern bilimin Rönesans dönemindeki doğuşunun modern felsefe üzerinde yoğun bir etkisi olmuştur. Diğer şeyler yanında özellikle modern bilimi oluşturan bilimsel yöntemin iki boyutunun, yani sırasıyla gözlem ve tümevarım yönüyle tündengimsel ve matematiksel yönlerin 17. yüzyıl felsefesini baştan aşağı şekillendirdiği söylenebilir. Bilimsel yöntemin nedenleri keşfetmede tümevarımın temeli olarak empirik verileri gözlemekten oluşan birinci boyutunun, başta Francis Bacon olmak üzere, İngiliz deneyimciliği üzerinde yoğun bir etkisi olmuştur. Bilimsel teori için zorunlu bir temel olarak gözlemlenebilir olgulara gitme konusunda sergilenen bilimsel ısrar, karşılığını ve teorik doğrulamasını olgusal tüm bilgilerimizin son çözümlemeye algıya dayandığı deneyimci tezinde bulmuştur.³¹

Mekanik dünya görüşü noktasında Rönesans biliminin modern felsefeyi etkilediği söylenebilir. Rönesans döneminin bilim hareketi, klasik teleolojik dünya

²⁸ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 22-23.

²⁹ İshak Arslan, *Çağdaş Doğa Düşüncesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, 40, 43.

³⁰ Deniz, Kurtyılmaz, "Pozitivizmin Doğrulama ve Yanlışlama İlkeleri Ekseninde Modern Bilimin Bilgiyi Metafizik'ten Arındırma İdeali", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5(1), Haziran 2018, 18.

³¹ Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2014, 415-416.

görüşünün yerine mekanik bir dünya görüşünün ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu yeni görüş 17. yüzyıl felsefesinin varlık, din ve politika alanlarına yansımıştır.³² Modern bilimde ilk başta rasyonel ve matematiksel bir bakış hakimken zamanla çıkarımların deney ve gözlemlerle desteklenip kusursuzlaştırılması gerektiği düşüncesiyle bu bilim, deneyciliğin sonucunda giderek pozitivist bir karaktere sahip olmuştur.³³ Elbette bilimlerin öz anlayışı ile eski ontoloji arasında da bir ilişki vardır. Empirik-analitik bilimler teorilerini, felsefi düşüncenin başlangıcıyla uyumlu hale getirmişlerdir. Her ikisi de dogmatik bağlamdan arındırılmıştır ve her ikisi de evreni yasalara uygun şekilde, olduğu gibi, teorik olarak betimlemeye çalışmaktadırlar.³⁴

Bu genelleme anlayışı ve empirik yöntem 19. yüzyıla gelindiğinde doğrulanabilirlik ölçütü olarak ortaya çıkar. Zira her önermenin doğru olup olmadığının her şeye uygulanabilen bir ölçütüyle ortaya konabileceğini öne süren mantıkçı pozitivistler için bir ifadenin bilgi değeri taşıması için doğrulanabilmesi gerektiği; eğer doğrulanamıyorsa o ifadenin anlamsız olduğu anlayışı hâkimdir. Sonradan bu ölçütün eksik yönlerini tamamlamak amacıyla Karl Popper tarafından yanlışlanabilirlik ilkesi ortaya konulmasına rağmen, doğrulanabilirlik kadar dışlayıcı olmasa da bütün bilgi içeriklerini içerisine alacak kadar kapsayıcı da değildir. Dahası bilimde ortaya konan son dönem çalışmalarına bakıldığında bilimlerdeki mutlak kanunlara bağlılığın karşısında *belirsizlik teorileri* yer almaktadır. Dahası, post-modernizm, modernizmdeki nesnelciliğe karşı öznel anlayışlara yer vermektedir. Bu konu çalışmamızla doğrudan ilgili olmadığı için daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

3. İmajist Bilgi

İmge ya da imajın ne olduğuna bakıldığında, sözlük anlamı olarak, bir nesneyi doğrudan doğruya yeniden tanıtmaya yarayacak bir biçimde ortaya koyan şey olarak; ya da duyu organları ile algılanmış olan bir şeyin somut ya da hayali kopyası³⁵ olarak ifade edilirken, felsefedeki terim anlamı üç şekilde ele alınmıştır: zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş ve hayal. Psikolojide ise bilince

³² Cevzici, *Felsefe Tarihi*, 416.

³³ Kurtuluşmaz, "Pozitivizmin Doğrulama ve Yanlışlama İlkeleri Ekseninde Modern Bilimin Bilgiyi Metafizik'ten Arındırma İdeali", 20.

³⁴ Jürben Habermas, *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, 110.

³⁵ Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, "imge", 97.

yansıyan nesnenin hayali ve uyarıcı olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar olarak incelenir.³⁶

Metaforların, sembollerin, mit gibi tahayyüle dayalı unsurların bileşimi olarak imaj, çağımızın teorik ve pratik yapılarını anlamada oldukça önemli olabilir. Zira sosyal ve beşerî ilimlerde ele alınan imaj, insanı doğrudan ilgilendirmesi noktasında bir hayli önemlidir.³⁷ Bu yüzden imaj kavramı mantık, matematik, semantik, semiotik ve epistemolojide semboller şeklinde ortaya konmaktadır. Sembollerin daimî ve tekrarlanan özellikleri vardır; imajlar da tekrar edildiklerinde sembolleşirler.³⁸

Nitekim imaj düşünülürken şu sorulara verilen cevaplar bize daha açıklayıcı bilgiler sunacaktır: Bilimsel iletişim metotları hedef aldığı kitleleri ve insanları değerli birer varlık mı, kendi eşiti mi veya bazen mümkün üstünü mü görür? Yoksa aydınlatılmaya ve açıklanmaya muhtaç birer denek gibi mi görür? Çünkü imge duvarı önyargı gibi değildir. O teknik bir kodlama sorunudur. Kodlama, alışkanlığımızın mahiyetin önüne geçmesidir. Bu yüzden ezberlerin bozulmasına tahammül edemeyiz. Çünkü o sadece bilgimizi değil, aynı zamanda düşünme tekniğimizi de etkiler.³⁹ İmaj, adeta algısal bir durumdur. Zira algılanan şey nesnenin bizzat kendisi gibi değildir. Ancak bu, doğal bir süreç gibidir. Roland Barthes bunu şu şekilde açıklamaktadır:

Antik bir etimolojiye göre imaj kelimesi imitari köküne bağlı olmalıdır. Dolayısıyla bizler kendimizi bir anda imgelerin semiyolojileriyle yüzleşen en önemli sorunun tam da ortasında buluveririz: benzeşen temsil ('kopya'), yalnızca sembollerin yapışmasını değil aynı zamanda doğru işaretler sistemini oluşturabilir mi? (Dijital olanın aksine) Analogik bir 'kod' tasarlamak mümkün müdür? Bizler dilbilimcilerin benzeşme yoluyla yapılan -araların 'dilinden' jestlerin 'diline' kadar- bütün iletişim şekilleri için dil statüsünü reddettiğini biliyoruz, bu tür iletişim araçları iki yönden ifade edilmediği sürece fonemlerin olduğu gibi dijital bir birleşimsel birimler sistemi üzerine kurulu değildir. Ayrıca dilbilimciler de imajın dilbilimsel yapısı bakımından şüphe duymak konusunda yalnız değildirler;

³⁶ İsmail Parlatır vd. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, "imge", 1076.

³⁷ Mehmet Doğan, *Hiperprestij Grupları*, İstanbul: Neva Yayınları, 2013, 95.

³⁸ Doğan, *Hiperprestij Grupları*, 106.

³⁹ Ali Öztürk, *İmajoloji*, Ankara: Elis Yayınları, 2013, 47.

genel görüş de imajı anlama karşı bir direnç alanı olarak belirsiz bir algılama biçimiyle ele alır - bu da yaşamın belli efsanevi fikirleri adına yapılmaktadır: imaj bir temsil etme yani diğer bir deyişle nihayetinde yeniden canlanmadır ve bildiğimiz gibi anlaşılabilir olan yaşanan tecrübeye karşı daha antipatik olmakla meşhurdur. Dolayısıyla her iki taraftan da imajın anlam açısından zayıf olduğu hissedilmektedir: bir yanda imajın dil ile kıyaslandığında aşırı derecede ilkel olduğunu düşünenler varken, öte tarafta ifadenin imajın kelimelerle ifade edilemeyecek zenginliğini bitiremeyeceğine inananlar vardır. Şimdi, hepsinden önce imaj belli bir bakımdan anlamın sınırındır, imaj ifade sürecinin hakiki bir ontolojisinin düşünülmesine imkân sağlar.⁴⁰

İmajın biliminin ya da bilgisinin ortaya konulma çabası olarak değerlendirilebilecek İmajoloji'yi Ali Öztürk indirgemeciliğe karşı ortaya konan bir yapı olarak ifade etmektedir. Ona göre imajoloji, "zihnin kendinden kaynaklı ve kendine kaynaklık eden temaların, zihnin dinamik ilişkileri içinde esnek paketlenişinin öbekleşmesini düzenleyen kanalları üzerinde duran ve bu kanalların mahiyet, nasıllık ve ayrışımını yeni ve eleştirel tarzla düşüncelik ve felsefi sistemlerin dogmacı döngüsüyle hesaplaşmaya dayalı olarak ele alan yeni bir bilgi disiplini denemesidir."⁴¹ İnsanın bir şeyi anlamak, bir şeyin anlamını bulmak ve bir şeyi anlamlandırmak şeklindeki zihinsel işleyişinin öz, biçim ve süreçler bakımından farklılıklar içerdiği gözlemlenmektedir.⁴² Batı'nın modern dönemde ortaya koyduklarına bakıldığında imge kanalıyla hazır yargıları kullandıkları görülmektedir. İmgesel oluşumun en kritik yönlerinden birisi aynı dilden konuşulsa dahi imgesel olarak bir geçiş sorunu oluşturmasıdır.⁴³

İmajoloji, edebiyat çalışmalarında karşılaştırmalı edebiyatın bir alt disiplini şeklinde ele alınmaktadır. Bir yan dal olarak imajoloji, toplumların birbirlerini nasıl gördüklerini inceleyen ve bunu da yaparken toplumların ortaya koymuş oldukları edebi eserler üzerinden yapan bir araştırma sahasıdır.⁴⁴ Bu manada imaj ve kimlik kavramları yan yana yer almaktadır. Ancak bu iki kavram aynı şeye yönelik farklı bakış açılarını içermesi bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. İmaj, varlığın

⁴⁰ Roland Barthes, "Rhetoric of the Image", *Classic Essays on Photography*, ed. Alan Trachtenberg, USA: Leete's Island Books, 1980, 269.

⁴¹ Öztürk, *İmajoloji*, 37.

⁴² Öztürk, *İmajoloji*, 45.

⁴³ Öztürk, *İmajoloji*, 45-46.

⁴⁴ Ertan Engin, "İmajoloji", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 57.

dışarıdan algılanması; kimlik ise varlığın kendi kendisini tanımlamasıdır. Bunlar aynı toplumsal ya da kültürel varlığın iki yüzü gibidir.⁴⁵ İmajoloji ya da imajoloji terimleri hakkında, imge ve imaj sözcüklerinden türetilmiş oldukları düşünülebilirse de, etimolojik olarak nasıl bir değişim geçirdiklerine dair etraflı bir çalışma yapılmadan karar vermek doğru değildir. Dahası bu tip aynı ya da benzer şeyleri ifade ederken aynı dil içerisinde dahi birtakım ince farklılıklar olduğu gözlenirken; yabancı dilden geçen kavramların ana dile uydurulma çabalarında bu farklılıklar daha belirgin hale gelebilmektedir. Dahası imajoloji çalışmaları sadece tek bir disipline hasredilemeyecek kadar geniş bir etkiye sahip gibi görünmektedir. Edebi eserler üzerinden ele alınıp milletlerin sosyal, siyasi, felsefi ve psikolojik yapılarıyla ilgili birtakım anlamlandırmaların yapılmaya çalışıldığı özellikle yabancı makalelerde göze çarpmaktadır. Małgorzata Świderska bu konuda şöyle der:

Milletlerin ya da etnik grupların edebi imgeleri temel olarak edebi karakterler olarak ortaya çıkmaktadır. İdeolojik karakterler ise belli bir etnik grup, millet ya da kültüre karşı olumlu ya da olumsuz bir zıtlık olarak işlev görür ve güçlendirici ve bütünleştirici bir fonksiyonları vardır: ütopyik karakterler bu türden bir grup, millet ya da kültürün kimliğine meydan okumaktadır. Yabancıların birbirini tamamlayan iki karakterini ayırıyor ve onları alter (diğeri) ve alius (öteki) olarak adlandırıyorum. Bir alter benzer ve birbirini tamamlayan iki “diğerin” bir tanesi demektir: o belli bir grubun, milletin ya da kültürün ideolojisini temsil etmektedir. Bir alius da yine bir yabancı ya da ecnebi demektir, ancak o belli bir grup, millet ya da kültürün dünyasının dışında konumlandırılmıştır. Alter karakterler genellikle pozitif veya negatif etnik ya da ulusal basmakalıplar şeklinde oluşturulurken, alius karakterlerin büyük bir çoğunlukla sembolik ya da efsanevi işlevleri vardır. Onlar huzur bozucudur ve özel bir etnik grup ya da milletin ideolojisini sorgularlar. Bu iki edebi karakter türü her zaman kendi kültürel bağlamlarında yorumlanmalıdır. İmajolojinin daha eski terminolojisinden kaynaklanan kafa karışıklığını engellemek için üst anlamlı imajotema kavramını sunmak istiyorum. Mutlak bir “yabancı” imajotemasının ideolojik ya da ütopya karakteri olabilir ve bu imajotema benim imajem dediğim unsurlardan oluşmaktadır. Bunlar kendilerini edebi karakterler şeklinde ya da metinde yer alan, örneğin sanatçıların,

⁴⁵ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995, 9.

filozofların, yazarların, politikacıların ve belli bir ulusal ya da etnik grubun isimleri gibi belli bir ulusal kültürün veya kültürlerin herhangi bir unsuru gibi ortaya koyabilirler.⁴⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi karşılaştırmalı edebiyatın alt dalı olarak imajoloji, edebi metinler üzerinden bir milletin imajını analiz etmeye çalışmaktadır. Milletlerin birbiri içerisinde yer almasıyla ya da bir milletin başka bir milletin imajını değerlendirmesi hetero-ımaj olarak adlandırılırken; milletlerin kendi kendilerini değerlendirmesi ise oto-ımaj şeklinde ifade edilmektedir. Bu durumu Leerssen şu örnekle açıklamaya çalışır:

Y milletinin edebiyatındaki X milletinin imajını analiz etmek, “X milleti” açısından eleştirel olarak yapışökümcü olabilir, ancak aynı zamanda “Y edebiyatının” kategorisini eleştirmeksizin problemsiz ve objektif olarak kabul etmiş olacaktır. İngiliz edebiyatındaki Hindistan imajını sorgulamak, bu konunun ilk unsurunu, yani Hindistan imajını eleştirel analiz ve yapışökümcülük için açığa çıkarabilir, ancak aynı şekilde ikinci unsuru, kısaca “İngilizce” diye tanımlanan tek ve homojen bir edebi metinler bütünü somutlaştırmak açısından bile tartışmasız hale getirebilir. Bir oto-ımaj ve hetero-ımajın ne olduğu bir zamanlar düşünüldüğü gibi sabit zıtlık değildir.⁴⁷

Modern hayat teknoloji ve diğer unsurlarla müstakil bir ulus ve ulusun edebi eserleri kendi milleti tarafından bir şekilde sembolize edilebiliyorken; birlikte yaşadığı ya da ona dışardan bakan başka bir ulusun bakış açısıyla bu çeşitlilik ve nitelik değişebilmektedir.

Çeşitli katmanlaştırmaları ve öz-farkındalık ve açık öz-yansıtma dereceleri açısından kimlik çalışmaları imajolojide ortaya çıkmakta olan büyük ölçekli konulardan bir tanesidir; bu durum tıpkı bu kimliğin içinde ifade edildiği metin kadar hareketli olduğunun fark edilmesi gibidir.⁴⁸

Şimdiki “ben” geçmişteki “ben”den farklı bir profil taşıyabilir ve her ne kadar zaman boyunca farklı örneklerdeki “ben” öznellikleri kendi öz-

⁴⁶ Małgorzata Świderska, “Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness”, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 15/7 (2013), 2. “Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness”, 2.

⁴⁷ Joep Leerssen, “Imagology: On using ethnicity to make sense of the World”, *Iberic@l, Revue d'études ibériques et ibéro-américaines*, 10 (Automne 2016), 21.

⁴⁸ Leerssen, “Imagology: On using ethnicity to make sense of the World”, 22.

farklılıklarını (ipséité) tanımlayacak olsa da, zaman içinde farklı ötekilere karşı kendisine farklı silüetler oluşturabilir. Geçmişte verilen sözler bizi şimdide ya da geleceğe bağlar, geçmişten gelen hatıralar bizim dünyaya şu anda nasıl baktığımızı belirler ve bu artzamanlı (diakronik) bağlar kelimenin kesin anlamıyla bir kimlik oluşturarak beni yaşamımın içinde kendime bağlar. Kimlik olarak oto-imağ ve aynı şekilde tutarsız bir yapı olarak kimlik son birkaç on yılda bellek çalışmalarının yükselişinden dolayı geleceği parlak bir araştırma alanı haline gelmiştir: içinde bir toplumun kendi geçmişini, travmalarını ve geleneklerini hesaba kattığı gayri resmi, akademik olmayan ve genel manada kültürel yöntemler. Daha geniş bir açımla, imajoloji milliyetçilik çalışmaları bakımından da büyük ölçüde değerli olduğunu kanıtlayabilir, zira ulusal kimliğin bir yönü bu türden tarihsel öz-kullanımlar ve esas anlatılardan ve o milletin uzak ve tarihsel olarak değişmez karaktere öz yükleme yapmasından türemektedir. Ben başka bir yerde milliyetçiliğin “oto-imağın politik araçsallaştırılması” şeklinde muhtemel bir tanımını öne sürdüm ve bu modern etnopopülizmin analizinde özellikle uygulanabilir bir şey olabilir.⁴⁹

Leerssen’a göre, modern şehirlerin birden fazla temsilci sunabilen çoklu etnisiteleri çarpıcı araştırma sorunları ve konuları sunmaktadır. Bu çok kültürlülükle beraber artık homojen olan ulus-devletlerin geleneksel kavramlarından ayrılmalara neden olmuştur.⁵⁰ *İmajoloji edebiyat ve kültürel üretimin kendisi kadar süregelmekte olan bir endişedir ve güncel kimlik siyasetleri dünyasında özellikle kaçınılmazdır.*⁵¹ Adeta farklı etnik unsurların modern dönemlerde bir araya gelmesi de imajların kısmen oluşumlarında ve karşılaştırılabilirliklerinde önemli bir etkiye sahiptir denilebilir.

Toplumlara, ırklara ya da ‘uluslara’ özel karakteristikler ve hatta karakterler atfetme eğilimi çok eski ve yaygın bir durumdur.⁵²

Farklı ulusal karakterlere karşı gayri resmi ve sistematik olmayan inanç, on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar kültürel eleştiri ve yansıtmanın sorgulanmayan bilişsel ortamını şekillendirdi. On dokuzuncu yüzyıl boyunca ise, beşeri bilimleri yöneten karşılaştırmalı-tarihsel paradigmanın

⁴⁹ Leerssen, “Imagology: On using ethnicity to make sense of the World”, 22-23.

⁵⁰ Leerssen, “Imagology: On using ethnicity to make sense of the World”, 28.

⁵¹ Leerssen, “Imagology: On using ethnicity to make sense of the World”, 29.

⁵² Leerssen, “Imagology: History and Method”, *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, ed. Manfred Beller; Joep Leerssen, (Amsterdam-Newyork: Rodopi, 2007), 17.

içinde yerleşik hale geldi. Yirminci yüzyıl öncelikle bu türden ulusal tanımlamaların metinsel kanıtlarının tescillenmesi ve tanımlanmasıyla yapılan akritik karşılaştırmacı meşguliyeti ve daha sonra da ulusal esaslılığın ve ulusal determinizmin gittikçe zorlaşan reddedilişini göstermiştir.⁵³

Leerssen edebiyat ve tarih özelinde ele aldığı imaj ve imajolojiyi açıklamaya çalışırken edebi metinlerin zamansız ve estetsiz bir dünyada yorumlanamayacağına vurgu yapar.⁵⁴ İmgelerin, bir imgelemin şairden teknokrata ve zıtlaşan değer biçmelere kadar değişiklik gösterilebilen çelişik bakış açılarına ulaşabilmesi için üzerinde daha çok çalışılması gerekmektedir.⁵⁵ İmajolojinin indirgemeciliğe karşı ortaya koymaya çalıştığı zengin bakışa rağmen halen daha bir yönüyle herkesi ve her şeyi kapsayacak bir yapıya kavuşabilmesi için daha çok çalışılmasına ihtiyaç vardır.

İnsan genel olarak hem tarihsel süreç açısından hem de kendi kişisel hikâyesi ve özgünlüğü açısından temel üç var oluşlukla somut bir biçimde ilişki içerisindedir: İnsanın doğa ile ilişkisi, insanın kendine özgü türlüğü ve kendisi gibi türdeşleri ile ilişkisi ve insanın ürettikleri ve yeniden inşa ederek kodladıkları ile ilişkisidir.⁵⁶ Bununla birlikte insanın temelde üç doğal bilgilene biçimi söz konusudur: Kendi dışında olan ve doğal kodlanmış doğanın bilgisi, yani empirik bilgi; kendi türüne özgü olarak doğuştan sahip olduğu içkin kodlanmış bilgi yani kavramsal bilgi; insanın türüne özgü olarak yukarıdaki potansiyel bilgi kodlamalarını kolektif veya bireysel olarak yeniden ve eklemleyerek kodlayabildiği yüklemel kodlama, üretene ait kodlama bilgisi yani imajist bilgidir.⁵⁷ Ülkemizde ise müstakil bir disiplin olarak 2001 yılında *imajoloji* adlı eserinde ele alan Öztürk, bunun çıkışını ortaya koyarken modernizm öncesinde kilisenin indirgemeciliğiyle karşılaştığını, modernizmde de karşıtı olan fakat yine bir indirgemeci tutumla devam edildiğini, bu yüzden bu tavra bir son verilebilmesi adına holistik yani bütüncül bakış için bu çalışmaların gerekliliğini vurgulamıştır.⁵⁸ Öztürk'ün bu çalışması hem müstakil bir disiplin olarak imajoloji'yi ortaya koymaya çalışması hem

⁵³ Leerssen, "Imagology: History and Method", 17.

⁵⁴ Leerssen, "Imagology: History and Method", 28.

⁵⁵ Leerssen, "Imagology: History and Method", 29.

⁵⁶ Öztürk, *İmajoloji*, 33.

⁵⁷ Öztürk, *İmajoloji*, 34.

⁵⁸ Öztürk, *İmajoloji*, 40.

kavramsal önerileri hem de epistemolojik bakış açısıyla bir ilk olma özelliğine sahiptir.

*İmajist bilgi ise, insanın ne yapıyor olduğunun kodlarını saptama ve belirleme çabasıdır. Bu kodlar, sabotajsiyonel yani empirik ve kavramsal bilginin, sabote edilerek üretilmiş olması, yüklemse ve tahayyülî bilgi üretimi olarak, öznenin özgünlüğünden ve konumlanmasından kaynaklanan; bilgi edinimi ile gerçekleştirilen fiil, algı, inanç ve kültür süreçlerini incelemektedir.*⁵⁹ Bu bilginin tarihsel geçmişini ise ilkel ifadesini yerinde bulmamakla beraber Öztürk, mitlere kadar götürür, mitolojik bilgi ontolojik ve metafizik sorunsala kurgusal bir cevap arayışıdır. Ama bu cevap verme tarzı daha çok kültür, ihtiyaç ve yaratıcılık çerçevesinde şekillendiği için yoğun bir yüklemsellığı içeren imajist bir form kazanmaktadır. Fakat pratik macerası özel ve geniştir.⁶⁰ İnsanın gerçekten doğanın parçası olması durumunda varlığa anlam yüklemek zorunda kalmayacağını; anlam yüklese dahi bu anlamların varlığın özü ile bağdaşmayan bir yüklemsellikte olmayacağını da belirtir.⁶¹

Sanayileşme ile birlikte insanlar doğaya alternatif bir doğa kurmaya başlamıştır denilebilir. Zira bu durum, imajist bilginin işlevsel yapısını da etkilemiştir. İnsanlar sanayileşmeyle beraber doğaya daha pragmatist yaklaşıma başlamışlardır. Doğayı sonsuz müdahale edilebilir alan olarak görmüşlerdir. Doğanın değerleri aşılinca, o değerlere yüklenen anlamlar da doğal olarak değişikliğe uğramıştır.⁶²

Kültürel zeminde imajist bilginin oluşmasının sebeplerini irdelediğimizde ise, insanın biriktiren ve birikmiş olarak etkilenmişliğinin sembolizasyonu ile karşılaşmaktayız. Bir tarafıyla da imajist bilgi, herhangi gelişen bir olay veya olgunun kendisi ile açıklanamayacak kadar zengin bir alanı etkilemesinin sembolleştirilmesi ile vücuda gelmektedir.⁶³

Bir bilgi sorunu olan imajist bilgi, analiz ettiği şeylerin fonksiyonel değerinden çok onların bilgi kanal ve alanlarının, köken, sınır ve ilişkilerini anlamaya ve tespit etmeye yönelik bir bilgi disiplindir. Bu manada imajist bilgiyle tespit edilmek istenen temelde, var oluşluk içinde var olan

⁵⁹ Öztürk, *İmajoloji*, 63.

⁶⁰ Öztürk, *İmajoloji*, 78.

⁶¹ Öztürk, *İmajoloji*, 72.

⁶² Öztürk, *İmajoloji*, 93.

⁶³ Öztürk, *İmajoloji*, 112.

insanın kendisini yeniden var edişlerinin bilgi kodları üzerinde durarak, onun üçüncü var olmuşluğunun bilgi ilişkilerinde teorik tespit, tanım ve analizlerde bulunmaktır.⁶⁴

Yani imajist bilgi, bir bilgi türü olmasına karşın, müstakil olmaktan ziyade hangi tür bilgiyi ele aldığına göre değişen ve yeniden biçimlendirilmiş bir bilgidir. Bu yönüyle de bilginin nesnellik iddiasında din, ahlak ve sanata dair olan kısmını bilgisel değerden mahrum olarak göstermemesi gerektiğine işaret etmektedir; çünkü kavramsal ve empirik bilgi üzerinde gelişen bu bilgi türünün öznelliğe kapı açmasıyla bu türden bir sınırlamanın doğru olmayacağı anlaşılmaktadır.

Bu öznel gerçeği Leerssen, şu şekilde örneklendirmektedir: İmgebilim özel bir karakterizasyonlar ve isnatlar dizisine atıfta bulunur. “Fransa bir cumhuriyettir” ifadesi kendi başına imgeleştirilmiş değildir. “Fransızlar özgürlük düşkünü bireysellerdir” cümlesi ise öyledir. İmgeleştirilmiş söylem ile test edilebilir ifade arasındaki sınır ayrımı her zaman görünür değildir ve bazen de yorumlama gerekmektedir.⁶⁵ İnsanın bilgilenme sürecinin sadece kavramsal, yani kodlanmış bilginin empirik olana eklenerek gelişmesi olarak görülmesi eksik kalabilmektedir. Bunu insanın başka bir yönüyle desteklemek gerekmektedir.⁶⁶ Bu da imajist bilginin gerekliliğine bir yönüyle pay çıkarmakta gibidir.

Empirist ve kavramsal bilgi bütün alanlara yönelik tek yönlü bir bilgi süreci iken, imajist bilgi türü bir alana ya da bütün alanlara ilişkin bir bilgi türü değildir; bütün alan ya da bir alandan etkileşimselleşerek üremiş çok yönlü bir bilgi türüdür. Kavramsal ve empirist bilgi bir şeyi açıklarken, o şeyle ilgili bir kavram ya da nesne dışında herhangi bir şey kullanmazken; imajist bilgi, her şeyi her şeyle, bir şeyi ilgisi olmayan başka bir şeyle, çok yönlü olarak algılar ve açıklar.⁶⁷ İmajist bilginin başka bir özelliği de şudur:

İnsan kendi zihni üretimi imajist bilgi ölçüsüne göre sonsuza uzanabilmektedir. Oysaki empirik bilgi için böyle bir şeyi matematiksel olarak düşünmek mümkün değildir. Bununla birlikte empirik bilginin insan için doyuruculuk niteliği, yetkinliği ve tümsel nitelikteki ergonomikliği ayrıca bir tartışma konusudur. Çünkü insanın potansiyel

⁶⁴ Öztürk, *İmajoloji*, 132.

⁶⁵ Leerssen, “Imagology: History and Method”, 27-28.

⁶⁶ Öztürk, *İmajoloji*, 137.

⁶⁷ Öztürk, *İmajoloji*, 148-149.

argümanlarının üretim iştihasıyla araçlarla olan temasının emek, zaman ve enerji isteyen özel durumunu ıskalamamak gerekmektedir. Ayrıca çok özel bir durum olan bilgide sorunsallaştırmayı ve fenomenolojik sapmayı göz ardı etmemek gerekmektedir.⁶⁸

Kavramsal alan ise insanlara kalıcı olmasa dahi ilgilenebilecekleri bir imaj sunabilmektedir. Bu alanın özelliklerinin fazlaca zorlayıcı olması, örneğin uzun soluklu olması, büyük bir çaba gerektirmesi ve sorumluluk ve fedakârlık istemesi gibi; tüm bu şeyler onun pragmatik değerini düşürmekte ve olması gereken ilgiyi görememesine neden olmaktadır.⁶⁹ İmajist bilgi sonsuzu oluşturan sonsuza cevap vermektedir. Doğaya olan bağlılığın azaltılmasına yarayacak bilgiye ihtiyaç vardır. İmajist bilgi, işte bu türden bir bilgidir.⁷⁰

İmajist bilgide kültürel, bireysel ve toplumsal duruşu bakımından iletişim olmazsa olmaz iken, imajist bilginin üretilmesi için de iletişim şarttır.⁷¹ Böylece imgeleştirilmiş söylem, bir ulusu insanlığın geri kalanından bir şekilde farklı ya da tipik şekilde ayırır ve ortaya konan sosyal ya da ulusal özellikler için ahlâkî, kolektif-psikolojik bir motivasyon belirtir ya da önerir.⁷² Bir iletişim vasıtası olan medyanın imajist bilginin yatay aracı olduğu belirtilirken bu durum şöyle açıklanmaktadır:

Medya insanların birbirini anlamasının temel bir formasyonudur. Ancak bu aracın farklı yönde kullanılması sonucunda bir topluluğa, kültürel olarak kendisine tamamen yabancı olan ilişki biçimlerinin, dramatik dekorlar içinde, bir bilgilenme süreci olarak değil, bir modellenme süreci olarak sunulduğu kanallar sebebiyle, bu toplulukların kültürel gelişmesinde müdahaleci ve yapı bozucu etkiler oluşturduğu gözlenmektedir.⁷³

Bu bozucu etkiler Kevin Robins'a göre, gelecek bilim takıntısı, geleceği denetim ve güvenlik altına alma arzusundan kaynaklanmaktadır. Gelecekte ne olacağının bilinmemesi belirsizlik ve korku oluşturacağından geleceği şimdiye benzetmeye çalışmaktadırlar. Küresel enformasyon toplumu bu yüzden aslında

---

⁶⁸ Öztürk, *İmajoloji*, 74.

⁶⁹ Öztürk, *İmajoloji*, 174.

⁷⁰ Öztürk, *İmajoloji*, 175.

⁷¹ Öztürk, *İmajoloji*, 205.

⁷² Leerssen, 28.

⁷³ Öztürk, *İmajoloji*, 243.

gerçek üretici imkanların yolunu kapatmaya çalışmaktadır. Bu açıdan bakılınca elde edilen şey, geleceğin kapitalist kuşatmasından başka bir şey değildir.⁷⁴

Günümüzün imaj kültürü soyut olmayan gerçek dünyanın içerisinde yayılmaktadır. Bu da gerçekte olan tehlikelerin yeni teknolojiler sayesinde uzaktan seyredilebilir bir yapıya sahip olmasıyla beraber bu araçlara mutlak kudretli bir kimlik sağlamaktadır. Bu durum insana ötekiyle hem bağlanma hem de bağlanmama hissi sağlamakta ve bu da insanı savunmacı-paranoyak bir konuma sokmaktadır.⁷⁵ Teknolojiyle beraber alınan görüntü bir yönüyle çevremizle aramıza mesafe koyarak korunaklı ve tecrit edilmiş modern bir alan oluşturmaktadır.⁷⁶

Olmaması istenen şey alternatif bir cisimsiz doğadır. Dokunamayacağımız onun da bize dokunamayacağı bir gerçekliktir. Bu denetleme isteği gerçek hayattaki eksiklik ve kusurlardan kaçma isteğidir.⁷⁷ Sanal alanın çekiciliğinin nedeni uzak, dokunulmaz ve kurgusal bir yer olmasıdır. Burada her şey mümkündür. Burayı asıl istekli kılan ise aşkın ve başka bir yer düşüncesi ve idealidir. Ütopyanın amaçladığı herhangi bir üzücü unsuru içermeyen bir yer gibidir. Bu açıdan da ütopyanın her yerin ötekisi olduğu söylenebilir.⁷⁸

İnsanın hayal gücü insan ilişkilerinde bütün dönemlerde önemli bir role sahiptir. İnsan kendini ve ötekini tanımlamakta, hayal gücünden, sabote edilmiş bilgidен ve yüklemse anlam arayışlarından oldukça faydalanmıştır. İnsanın yabancılaşmasına fazlasıyla katkıda bulunan bu üretimler, anlamlandırma çerçevesinde sosyal hayatın kültür dairesine de oldukça katkıda bulunmuştur. Modern dönemde araçlarla birleşen daha önce ise yer yer anlatı olarak kalan mitoloji gibi ya da yer yer insan ilişkilerinde etkili lokal kutsallaştırmalar gibi olan bu üretimler, kendini somut sahada güçlü bir biçimde hissettirmenin araçlarına kavuşmakla, sosyal hayatın her alanında ve en önemlisi bireyi her yerde yakalayarak merkezileşen en temel bilgi ve değer üretimine dönüşmektedir. Bu süreç insanın zihinsel, algısal, ilişkisel, inançsal vs. birçok alanına yeni tanımlar ve formlar getirmesine yardımcı olmuştur. Bu üretim imgelerden simgelere,

⁷⁴ Kevin Robins, *İmaj*, çev. Nurçay Türkoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, 16.

⁷⁵ Robins, *İmaj*, 27.

⁷⁶ Robins, *İmaj*, 36.

⁷⁷ Robins, *İmaj*, 38.

⁷⁸ Robins, *İmaj*, 40-41.

simgelerden de sosyal hayatın her alanına simülatif modellemelerle hızla evrilmiştir.⁷⁹

İnsanlar bu değıştirerek geliştirdikleri sembolik yapılarla birbirlerini ve kendilerini tanıma ve tanımlamada önemli değışimler geçirmişlerdir. Metafizik alanın teknolojiye yüklenmesi yeni bir yabancılaşma sürecidir. Teknolojiyle meydana gelen her yeni araca olması gerekenden daha fazla bir anlam ve değer yüklendiğinde orada yabancılaşma başlamaktadır. Şayet bu süreçte o araçlar insanın temel ihtiyaçlarına sahip bir roldeyse insan tipolojik bir yabancılaşma içerisindedir. Hatta bu araçlar vazgeçilmez olmuşsa ve yeni dönüşümler içermekteyse burada yabancılaşmadan daha ziyade insanın kayboluşundan bahsedilebilir. Çünkü burada insan nasıl bir şeyin tarafından yönetildiğinin dahi farkında değildir.⁸⁰ Robins bu gerçeklikten koparma amacındaki yeni teknolojiye karşı çıkışını ise şu şekilde dile getirir:

Tekno-kültür, bugün yeni bir siber-alan ve siber-kültür antropolojisine ihtiyacımız olduğunu ileri sürmektedir. Oysa bu sorun, öteden beri tekno-düzene yapılan eski ve yerleşik yatırımlarla ilgili bir sorundur. Yeni teknolojilerin deneyimlerin alanını genişlettiği ve zenginleştirdiği ileri sürülerek tekno-kültürün bir ideal ve ilerleme ölçütü olarak sayılması isteniyor. Teknolojik kültürün gelişmesi içinde benimsenmeyenlerin aslında gerçek yaşam deneyimlerinde de benimsenmeyenlerle ilgili olduğunu düşünüyorum.⁸¹

İşte bu durum, modern dönemde alternatif bir toplum değil de, daha çok topluma alternatif bir ortam oluşturma arzusudur denilebilir.⁸² Siber toplumda yeni gelenin eskisinden mutlaka daha iyi olacağı şeklinde bir anlayış söz konusudur.⁸³ Siber alanla sanal gerçekliği alternatif bir alan gerçekliği görmek de mümkündür. Asıl gerçeklik yerine, her şeyin mümkün olabildiği bir gerçeklik oluşturulmaya çalışılmaktadır. Yeni teknolojiler dünyayı yeni baştan oluşturma imkânları sunar ve

---

⁷⁹ Öztürk, *İmajoloji*, 251.

⁸⁰ Öztürk, *İmajoloji*, 259.

⁸¹ Robins, *İmaj*, 53.

⁸² Robins, *İmaj*, 66.

⁸³ Robins, *İmaj*, 175.

sanal kültür, daha iyi bir dünya inancını ifade eder gibidir.⁸⁴ Bu sanallaşmanın inançtaki aksi de şu şekildedir:

Tanrı'nın yarattığı atomlar baytların gölgesinde kalınca baytlara daha uygun düşen uzay maceraları inanç sorunu olarak algılanmaya başlamaktadır. İnsanlar tarihte çoğu kez maddeye ve onun amillerine inançsal yüklemelerde bulunmaktaydılar. Totemsel, tabusal ve kendi inanç kodlamalarını dış dünyanın yerli olgularını sebep (reason) düzeyinde algılayarak, nesne ve ilişkilerinde kendi mümkünlüklerinden farklı, inançsal alanı dekore edecek değerler yüklemektedirler. Sanallaşma sürecinin yoğunluğu içerisinde insanın bu kez kendisinde kodlanmış bu değer potansiyeli, karşılaştığı siber alanın ürettiği tahayyüli dünya insanın inanç akışına etkide bulunmuş, insanların yer yer ontolojik ve kozmolojik sınırları, siber alanın üretimlerine uygun olarak gökten gelecek vahiyssel nitelikli değil, araçsal nitelikli beklentilere bağlamaya başladığı gözlenebilir.⁸⁵

Sonuç

Süje ile obje arasındaki ilişki, bilginin genel tanımlarından birisidir. Ancak bu ilişki, bu ilişkinin nasıl olması gerektiği üzerinde birbirinden farklı felsefeler ortaya konulması bilginin olduğundan ya da olması gerektiğinden daha keskin bir yapının içerisinde ele alınmasına neden olmaktadır. Rönesans sonrası aşırı bilimsel bakışın bunda etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bilim, kültür ve sanatta değişiklik olarak addedilen Rönesans öncesi dinin dogmatik bakışı adeta yeni yüzyılda bilim üzerinden yapılmaktadır. Bu keskinlik sonucu, bilim ve bilgi birbirlerinin yerine kullanılabilir hale gelmiştir. Bilgi, nesnellik iddiasında adeta bilimsel bilgi gibi bir yaklaşım göstermiştir. Hatta epistemoloji yani bilgi felsefesine ya da bilimine dair düşüncelere bakıldığında oradaki yaklaşımların bilgiden ziyade bilimsel bilginin neliğinin ve sınırlarının çizilmeye çalışıldığı bir alana kayar gibidir.

Bu yaklaşım bilginin dini içerikli hali şeklinde tanımlanabilecek dini bilgiye, bilgi değeri taşıyıp taşımadığı şüphesini getirmektedir. Ancak son yıllarda rasyonel ve empirik bilgi dışında kökleri mitolojik zamanlara dayandırılrsa da sistemli hale gelişinin teknolojinin gelişimiyle paralel olduğu belirtilen imajist bilgi, bilginin

⁸⁴ Robins, *İmaj*, 175.

⁸⁵ Öztürk, *İmajoloji*, 272-273.

nesnelligine karşılık öznelliğe kapı aralamasıyla yeni bir bakış açısı getirmiştir. İmaj ve ondan gelişen imajist bilgi, bilgi ve bilginin doğruluk değerindeki nesnenin bire bir mahiyetine karşılık gelmemesine karşın kavramsal ve empirik bilginin bir üst okuması niteliğindedir. Zira bu bilgi türü bireyden bireye dahi bazı şeylerin anlam ve imajının değişebileceğini iddia eder. Bu durum, bilginin öznel olması gerektiği ya da dini bilginin tamamen öznel niteliklere sahip olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Zira burada ulaşılmak istenen şey bilginin keskin söylemlerinin ortaya çıkan ve empirik bilginin dahi üzerinde yer alan imajist bilgiyle bir nebze olsun esnemesi gerektiğine vurgu yapmaya çalışmaktır. Ancak katı nesnellığı kıran bakış açısıyla bir yönüyle olumlu olan imajist bilginin zemini, aşırı öznelliğe hatta özneliğin ötesinde gerçekliğin algısının değişmesine ortam oluşturmasıyla da olumsuzluklara neden olabilmektedir.

Bu değişiklik bir yönüyle insanın yapısıyla örtüşürken teknolojinin çok hızlı ilerlemesi ve gerçekliğin sanallaşması neticesinde birtakım yabancılaşmalara da neden olabilmektedir. Özellikle dinî inanç ve bilgiler, zaten yapıları gereği somut şeylerle kanıtlanamazken, teknolojinin ortaya koyduğu sanaliteyle değer imajlarının manipüle edilebilir hale gelmesi doğruluğu belirlemede daha zorlayıcı olabilmektedir. Ancak Bilgi çağı olarak görülen çağımızda imajist bilgi bir yönüyle değişen dünyayı doğru anlama ve okumada çağa uyum sağlamaya yardımcı gibidir.

Kaynakça

Adler, Mortimer J. *Dinde Hakikat*. çev. Ruhattin Yazoğlu; Hüsnü Aydeniz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

Arslan, İshak. *Çağdaş Doğa Düşüncesi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Baç, Murat. *Epistemoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Barthes, Roland. "Rhetoric of the Image". *Classic Essays on Photography*. Ed. Alan Trachtenberg. 269-285. USA: Leetes's Island Books, 1980.

- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.
- Cevizci, Ahmet. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Cunningham James W.; Fitzgerald, Jill. "Epistemology and Reading". *Reading Research Quarterly* 31/1 (1996), 36-60.
- Doğan, Mehmet. *Hiperprestij Grupları*. İstanbul: Neva Yayınları, 2013.
- Engin, Ertan. "İmajoloji". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 57-66.
- Güvenç, Bozkurt. *Türk Kimliği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Habermas, Jürgen. *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- İmamoğlu, Tuncay vd. *Din Felsefesi*. Erzurum: Eser Basın Yayın, 2017.
- Kurtyılmaz, D. "Pozitivizmin Doğrulama ve Yanlışlama İlkeleri Ekseninde Modern Bilimin Bilgiyi Metafizik'ten Arındırma İdeali". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2018), 15-33.
- Lecourt, Dominique. *Bilim Felsefesi*. çev. Işık Ergüden. Ankara: Dost Kitabevi, 2013.
- Leerssen, Joep. "Imagology: History and Method". *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. ed. Manfred Beller; Joep Leerssen. 17-32. Amsterdam – Newyork: Rodopi, 2007.
- Leerssen, Joep. "Imagology: On using ethnicity to make sense of the World". *Iberic@l, Revue d'études ibériques et ibéro-américaine* 10 (Automne 2016), 13-31.
- Mengüşoğlu, Takıyettin. *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Odyakmaz, A. Nevzat; Odyakmaz, Necla. *İletişim Sözlüğü*. İstanbul: Babil Yayınları, 2008.
- Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Öztürk, Ali. *İmajoloji*. Ankara: Elis Yayınları, 2013.

Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.

Robins, Kevin. *İmaj*. çev. Nurçay Türkoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Simard, Jean-Claude. "Epistemoloji". çev. Ramazan Adıbelli), *Bilimname II 2* (2003), 13-21.

Świdarska, Małgorzata. "Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness". *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 15/7 (2013), 1-8.

Uçak, Nazan Özenç. "Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram". *Türk Kütüphaneciliği* 24/4 (2010), 705-722.